

**Размежаванне агульнага і спецыфічнага
ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы
як актуальная праблема мовазнаўства**

Петрушэўская Юлія Анатольеўна

старшы выкладчык кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі
Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова,
магістр філалагічных навук
(г. Магілёў, Беларусь)
ling-msu@mail.ru

Анотацыя. Акрэслены асноўныя праблемы беларускай парэміялогіі на сучасным этапе яе развіцця, з якіх найбольш важнымі, на думку аўтара, з'яўляюцца праблема вызначэння аб'ёму парэміялагічных адзінак, праблема іх сістэматызацыі, праблема размежавання нацыянальных і інтэрнацыянальных прыказак у парэміялагічным фондзе беларускай мовы.

Ключавыя словы: парэміялогія, парэміялагічны фонд, беларуская мова, агульнае, спецыфічнае, беларускае мовазнаўства.

Abstract. The article deals with the main problems of the contemporary Belarusian paremiology. From author's point of view, the most important problems are the determination of the scope of the paremiological units and their systematization, the problem of differentiation of the national and international proverbs in the Belarusian paremiological stock.

Keywords: paremiology, paremiological stock, the Belarusian language, common, peculiar, linguistics.

Прыказкі ў беларускай мове сістэматычна вывучаюцца з канца 1950-х гг. Так, на сённяшні дзень даследаваны паэтыка беларускіх прыказак (М.А. Янкоўскі, А.В. Янголь, І.Я. Лепешаў і інш.), іх лексічна-семантычная і лексічна-граматычная арганізацыя (А.С. Аксамітаў, Н.В. Петрыкевіч, Г.В. Параскевіч і інш.), сінтаксічная будова (Н.І. Бурака, І.Я. Лепешаў і інш.), функцыянальныя і стылістычныя асаблівасці ў мастацкіх тэкстах (М.А. Якалцэвіч, І.Я. Лепешаў і інш.). У апошні час пачалі актыўна вывучацца семантычныя ўласцівасці прыказак (І.Я. Лепешаў), правілы іх ужывання ў маўленні (І.Я. Лепешаў), шляхі і крыніцы паходжання прыказак у беларускай мове (І.Я. Лепешаў, Я.Я. Іваноў і інш.), іх сацыялінгвістычныя параметры (Я.Я. Іваноў і інш.), трансфармацыі дзеля стварэння пародыі ці жарту (Я.Я. Іваноў, І.С. Канавала і інш.), адлюстраванне ў прыказках парэміялагічнай карціны свету, нацыянальна-культурных рэалій і духоўных каштоўнасцей беларускага народа (Т.В. Валодзіна, Т.Р. Рамза, А.Л. Садоўская, Я.Я. Іваноў, В.С. Болбас, Н.В. Гаўрош, А.В. Шарай, Н. Жорава, М. Баравік і інш.). Разам з тым вельмі мала або зусім не даследаваны гістарычная дынаміка і дыххранічныя варыянты прыказак, заканамернасці іх утварэння і функцыянавання ў жывым маўленні і інш.

Асноўныя праблемы беларускай парэміялогіі на сучасным этапе яе развіцця дакладна акрэсліў Я.Я. Іваноў у дакладзе на XV Міжнародным

з'ездзе славістаў (Мінск, 2013 г.): “вызначэнне крытэрыяў абмежавання аб'ёму адзінак парэміялагічнай падсістэмы беларускай мовы, сістэматызацыя і апісанне парэміялагічнага матэрыялу, выяўленне колькасных параметраў парэміялагічнага фонду беларускай мовы, лексікаграфічнае апісанне парэміялагічных адзінак у слоўніках новага тыпу, стварэнне двухмоўных перакладных парэміялагічных слоўнікаў беларускай і іншых славянскіх і неславянскіх моў, вызначэнне агульнага (універсальнага) і спецыфічнага (нацыянальна-культурнага) кампанентаў беларускай парэміялогіі на фоне іншых славянскіх і неславянскіх моў” [1, с. 111]. З акрэсленых праблем найбольш актуальнымі, на наш погляд, з'яўляюцца тры – першыя дзве і, асабліва, апошняя.

Так, у сучаснай беларусістыцы, як і ў мовазнаўстве ўвогуле, дагэтуль адсутнічае адназначнае разуменне таго, што такое прыказкі і на падставе якіх уласна лінгвістычных прымет яны аб'ядноўваюцца ў асобны класс моўных адзінак. Гэта неадназначнасць праяўляецца перш за ўсё ў выпадках кваліфікацыі тых ці іншых адзінак як прыказак. Напрыклад, у тлумачальным слоўніку прыказак І.Я. Лепшава і М.А. Якалцэвіч (2011) змешчаны адзінкі, якія істотна адрозніваюцца ад прыказак па паходжанні, семантыцы, структуры, стылістычных характарыстыках, спосабах ужывання і функцыях у маўленні і інш., параўн.: *Адзін раз схлусіўшы, хто табе на верыць?* (К. Пруткоў); *Няма таго, што раньш было* (М. Багдановіч); *Тэатр пачынаецца з вешалкі* (К. С. Станіслаўскі) (крылатыя выразы, якія не страцілі асацыятыўнай сувязі са сваімі літаратурнымі крыніцамі); *Жыццё закон нязломны мае: ніколі праўда не ўмірае; Няма большае кары, чым кара свайго сумлення* (афарызмы кніжнага паходжання, якія не маюць шырокай распаўсюджанасці ў жывым маўленні); *Высокі ляціць вырай – высокі будзе і авёс; Прыйшлі Пакровы – заганяй у хлеў каровы; Студзень мяце – ліпень залье* (народныя прыкметы); *Жывём, хлеб жуюм!; У Мазыры елі царскія сыры; Чаго чорт у балоце сядзіць? – Бо прывык!* (народныя выслоўі, трапныя выразы і г. д.); *Посуд любіць чысціню; У лістападзе досвітак з прыцемкам сярод дня сустракаецца; Факт застаецца фактам* (шырока ўжывальныя побытавыя суджэнні) і да т. п. [2, с. 147–148]. Таму актуальным застаецца дакладнае размежаванне прыказкавых і няпрыказкавых адзінак на падставе спецыяльна вызначаных і несупярэчлівых уласна лінгвістычных крытэрыяў.

Існуючыя апісанні ўнутраных уласцівасцей і спосабаў ужывання прыказак значна больш рэпрэзентатыўныя, чым спробы сістэматызацыі парэміялагічных адзінак – вылучэнні пэўных класіфікацыйных прымет і размежаванне прыказак на гэтай падставе на адпаведныя класы. Традыцыйна парэміялагічны матэрыял сістэматызуецца пры ўкладанні парэміялагічных зборнікаў, у якіх прыказкі размяжоўваюцца паводле прадметна-тэматычнага зместу як фальклорныя тэксты, у тым ліку і самімі лінгвістамі, як, напрыклад, у зборніку “Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы” (1957, 3-е выд.

1992) Ф.М. Янкоўскага. Толькі ў апошні час з’явіліся ўласна лінгвістычныя класіфікацыі прыказак: акрэслены іх структурна-семантычныя тыпы, функцыянальна-стылістычныя разрады, прапанавана “сэнсавая класіфікацыя” як моўных адзінак (І.Я. Лепешаў). Актуальным на сённяшні дзень застаецца вызначэнне прынцыпаў і крытэрыяў класіфікацыі і сістэматызацыі прыказак беларускай мовы па іх асноўных семантычных, структурных, дэрывацыйных, функцыянальных і іншых тыпах [1, с. 113].

У сучасным мовазнаўстве, у тым ліку і ў беларусістыцы, у сувязі з развіццём такіх адгалінаванняў, як лінгвакультуралогія, этналінгвістыка, кагнітыўная лінгвістыка, павялічылася ўвага лінгвістаў да высвятлення суадносін нацыянальнага і ўніверсальнага ў моўнай сістэме і яе падсістэмах [3]. Аднак нацыянальны кампанент ў беларускай парэміялогіі, асабліва колькасць прыказак уласна беларускага паходжання, неапраўдана перабольшваецца. Напрыклад, прыказкі *Адна галава добра, а дзве <дшчэ> лепш (лепей), Дай божа ў добры час сказаць, а ў ліхі (нядобры) памалучаць, З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>, Хто мажа, той і едзе* і інш. вызначаюцца ў “Этымалагічным слоўніку прыказак” (2014) І.Я. Лепешава, як “уласна беларускія”, аднак такімі не з’яўляюцца ні паводле паходжання, ні паводле сферы ўжывання, паколькі тоесныя па змесце і лексічна-граматычнай арганізацыі прыказкі функцыянуюць і ў іншых славянскіх і неславянскіх мовах, пры гэтым многія з такіх моў да нядаўняга часу або ўвогуле не мелі кантактаў з беларускай мовай (параўн., адпаведна, у англійскай – *Two heads are better than one*, у нямецкай – *In guter Stunde soll man sprechen, in böser soll man schweigen*, у кітайскай – 雷声大雨点小 літаральна “Гром, але малы дождж”, у чэшскай – *Kdo máže, ten jede* і г. д.). Трэба заўважыць, што далёка не ўсе прыказкі, якія функцыянуюць у сучаснай беларускай літаратурнай мове і ўспрымаюцца яе носбітамі і даследчыкамі як уласна беларускія (і інтэрпрэтуюцца на гэтай падставе як нацыянальна-культурны кампанент), ужываюцца толькі ў беларускай мове і характарызуюцца ўласна беларускім паходжаннем. Гэта ж уласціва і іншым мовам свету, у якіх многія прыказкі маюць іншамоўнае паходжанне, але хутка асіміляваліся ў мове-рэцыпіенце і, як правіла, не асацыіруюцца ў ёй з чужымі мовамі і культурамі.

Дакладна высветліць, з’яўляецца тая ці іншая прыказка ўласна беларускай ці не, у якіх яшчэ мовах ужываецца і з якой менавіта мовы паходзіць, ці мае ў сваім складзе нацыянальна-культурна маркіраваныя кампаненты ў выпадку, калі з’яўляецца агульнай для беларускай і іншых моў, можна толькі шляхам параўнальнага аналізу з дапамогай структурна-семантычнага мадэлявання ў сінхронічным і ў дыяхранічным аспектах на матэрыяле розных форм існавання іншых моў свету, перш за ўсё тых, якія мелі прамыя або апасродкаваныя кантакты з беларускай мовай на розных этапах яе гістарычнага развіцця (славянскіх, балтыйскіх, германскіх, раманскіх).

Размежаванне нацыянальнага і інтэрнацыянальнага ў беларускай парэміялогіі з'яўляецца актуальным, паколькі адыгрывае метадалагічна значную ролю як у лінгвістычнай тыпалогіі і ўніверсалагіі (пры параўнанні парэміялагічных сістэм беларускай і іншых моў свету), так і ў лінгвакультуралагічным вывучэнні парэміялогіі беларускай мовы, у прыватнасці пры вызначэнні і апісанні нацыянальна-культурнай семантыкі беларускіх прыказак, а таксама ў прыкладных мэтах пры ўкладанні парэміялагічных беларуска-іншамовных слоўнікаў, пры выкладанні беларускай мовы як замежнай і як няроднай ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму (у лінгвакраізнаўчым аспекце) і інш.

Такім чынам, актуальнымі праблемамі агульнай парэміялогіі як асобнай лінгвістычнай дысцыпліны з'яўляюцца вызначэнне асноўных дыферэнцыйных прымет прыказак як уласна лінгвістычных адзінак, семантычных, структурных і функцыянальных уласцівасцей прыказак у маўленні, даследаванне паходжання, гістарычнай дынамікі лагічна-семантычнай структуры і лексічна-граматычнай арганізацыі прыказак, выяўленне тыпалагічна значных прымет у прыказкавых адзінках розных моў свету і інш.

Актуальнымі праблемамі беларускай парэміялогіі як асобнай лінгвістычнай дысцыпліны з'яўляюцца вызначэнне аб'ёму прыказкавых адзінак беларускай мовы на падставе несупярэчлівых уласна лінгвістычных крытэрыяў, сістэматызацыя прыказак беларускай мовы паводле іх асноўных семантычных, структурных, дэрывацыйных, функцыянальных і іншых тыпаў, размежаванне нацыянальных і інтэрнацыянальных (у тым ліку ўніверсальных) адзінак у прыказкавым фондзе беларускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Иванов, Е.Е.** Белорусская паремиялогия и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е.Е. Иванов // *Nationales und Internationales in der slawischen Phraseologie* = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии / Hrsg. H. Walter, V.M. Mokienko. – Greifswald : E.M.A.-Universität, 2013. – S. 111–116.
2. **Иванов, Е.Е.** Актуальные проблемы и принципы лексикографического описания афористики белорусского языка / Е.Е. Иванов // *Итоги научных исследований ученых МГУ имени А.А. Кулешова : сб. науч. статей / под ред. А.В. Иванова, Е.К. Сычовой.* – Могилев : МГУ имени А.А. Кулешова, 2014. – С. 145–149.
3. **Мокиенко, В.М.** Национальное и интернациональное в славянской паремиялогии / В.М. Мокиенко // *Глобализация – этнизация : этнокультурные и этноязыковые процессы : в 2 кн. / редкол.: Г.П. Нешименко (отв. ред.) [и др.].* – Москва : Наука, 2006. – Кн. 1. – С. 219–248.